

UOT 13

SƏBUHİ İBRAHİMOV

**HACI MOLLA MƏHƏMMƏD NAXÇIVANININ
“MƏZAHİR ƏL-ƏNVAR” ƏSƏRİNİN MƏNTİQİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Məqalədə XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvanının “Məzahir əl-Ənvar” əsərinin məntiqi xüsusiyyətləri geniş şəkildə təhlil edilərək araşdırılmışdır. Araşdırmalar nəticəsində müəyyən olmuşdur ki, onun yaradıcılıq fəaliyyəti nə qədər zəngin və hərtərəfli bir sahəni əhatə edir. Onun əsas yaradıcılıq nümunəsinin məhsulu olan “Məzahir əl-Ənvar” əsəri, məzmun etibarilə məntiqi cəhətdən təhlil olunmaqla bərabər, onun bəzi fəlsəfi aspektləri daha da diqqəti cəlb etmiş və kitabda müxtəlif maraqlı hadisələrin mahiyyəti araşdırılaraq müəyyən nəticələr əldə olunmuşdur.

Əsərin zənginliyi ondan ibarətdir ki, kitabda təhlil olunan Vacibul-vücut məsələsi və eyni zamanda hər hansı bir predmet, hadisə və mövzu öz məzmun etibarilə şərh olunaraq izah edilmişdir.

Açar sözlər: *Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvani, əsər, məntiq, fəlsəfə, əlyazma, zəngin.*

Naxçıvanda yaranan ədəbi məktəblərdə fəlsəfi motivlərə ən çox orta əsrlərdən təsadüf edilməsinə baxmayaraq XIX əsrin axırı – XX əsrin əvvəllərində də tez-tez rast gəlinir. Bu da indiki dövrümüz üçün Naxçıvana dair əlyazmaların filoloji və tekstoloji baxımdan işlənməsi üçün böyük marağa səbəb olur. Belə ki, tarixin müəyyən fəlsəfi aspektlərinə dərinlən nəzər saldıqda bir daha aydın olur ki, tarixin fəlsəfəsi nə qədər geniş və hərtərəflidir. Bunun üçün isə yazılı abidələrin tədqiqi ilə bağlı elmi axtarışları genişləndirmək tələb olunur. Belə ki, bütöv Azərbaycanda olduğu kimi, Naxçıvanda da müsəlman mədəniyyətinin kökləri VII əsrə gedib çıxır. Həmin əsrin ikinci yarısından başlayaraq, xilafətin müxtəlif elm, təhsil və mədəniyyət mərkəzlərində məskunlaşan Naxçıvanın görkəmli nümayəndələri öz əsərlərini ərəb dilində qələmə almış, qədim Naxçıvanın öz ərazisində yaşayan müəlliflər isə yalnız X əsrdən etibarən ərəbcə yazıb-yaratmağa başlamışlar. Sonralar tarixi şəraitin dəyişməsi Naxçıvan ədəbiyyat və mədəniyyətinin zənginləşməsinə, ərəb dili ilə yanaşı, fars və türk dillərində yazılmış ədəbi sahənin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur.

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərinə qədər bəzi müəlliflər əsərlərini həm ərəb, fars dillərində, həm də türk dilində yazılmasına üstünlük vermişlər. Fars dilində yazılan əsrlərdən biri də XIX əsrdə yaşayıb-yaratmış Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvanının “Məzahir əl-Ənvar” əsəridir. Müəllifin qələmə aldığı “Məzahir əl-Ənvar” (Nurların zahir olduğu yerlər) əsəri 1319 h.q. (miladi – 1898) il tarixində daşbasma üsulu ilə çap edilmişdir.

Təəssüflər olsun ki, bu vaxta qədər XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvanının “Məzahir əl-Ənvar” əsəri tədqiq edilməmişdir. Adı əsərlərində müxtəlif səpkidə çəkilən müəllif “Məzahir əl-Ənvar” kitabında “Naxçıvanın vaizi Hacı Məhəmməd Naxçıvani” [5, s. 2], “Səhabəd-Dümu” kitabında “Tədqiqatlarında elmlərin mahiyyətini açan alim, fəzilət sahibi, kamala yetişən Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvani” [3, s. 1] və həmçinin həmin əsərdə “Məhəmməd ibn Zaman, el arasında məşhur ləqəbi Məşhədi Baba Naxçıvani kimi tanınan” [3, s. 1], “Qürrətül-Əbsar” əsərində isə “Səhabəd-Dümu, Qürrətül-Əbrar və Dürrətül-Əbrar əsərlərinin müəllifi Naxçıvan şəhərinin vaizi cənab Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvani” [1, s. 1] və ən-nəhayət “Kəşkülü-Nur” kitabında isə “Məhəmməd ibn Məşhədi Baba bin Bayraməli Naxçıvani-Kəngərli” [4, s. 3] kimi çəkilən mütəfəkkir, alim Naxçıvan şəhərində dünyaya göz açmışdır.

Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvani ilk növbədə öz zəngin yaradıcılığını milli-mənəvi dəyərlər əsasında quraraq inkişaf etdirmişdir. Onun dərin düşüncələri, maarifçilik ənənələri, fəlsəfi duyğuları, bilik və bacarığı dövrünün ən dərin qatlarına nüfuz etmiş, yeni-yeni elmi kəşflərin, dəyərli kitabların, qiymətli əsərlərin yazılmasına səbəb olmuşdur. Hələlik yaradıcılıq fəaliyyətində onun beş əsas kitabı daha da diqqəti cəlb edir.

Araşdırmalar zamanı məlum olmuşdur ki, əsərdə bir neçə fəlsəfi və bədii terminlər diqqəti daha tez cəlb edir. Belə ki, Şərq aləmində ilk yaranış nəzəriyyəsi və onun əsas predmetləri geniş izah edilmişdir.

H.M.Naxçıvani Şərq fəlsəfəsində ən çox mübahisə doğuran amillərdən biri Vacibul-Vücut və mümkünlük-vücut nəzəriyyələrinə aydınlıq gətirmişdir. Təhlillər göstərir ki, əsərdə Vacibul-Vücut anlayışında Allah-Təalanın səkkiz sifətlə izah olunması əsas yer tutmuşdur: Qadiri-Muxtar, Alim, Həyyi, Murid, Müdrük, Qədim, Mütəkəllim, Sadiq.

Əsərdə deyilir: “Bu bir həqiqətdir ki, Sifati-Sübutiyyə yəni; o sifətlər ki, Allah Təalanın müqəddəs zəti üçün isbat edilmişdir. Belə ki, Səlbə deyilən sifətlər o sifətlərdir ki, yalnız Allah Təalanın müqəddəs zəti üçün seçilib müəyyən olmuşdur. Bunlardan birincisi Qüdrətli olmasıdır. Bu mənada ki, əgər hər nə istəsə öz əmri-iradəsi ilə yerinə yetirsin - qadirdir etsin. Əgər etmək istəməsə, etməz. Yəni Haqq-Təalanın öz iradəsi kifayətdir. Məsələn Allah Təalanın müqəddəs zəti Atəş (od) mislində deyil yandıra və yaxud Günəş mislində deyil ki, işıqlandıra, nur saça. Bunlar hamısı öz-özlüyündə ixtiyarsızdır. Od öz-özlüyündə yandıra bilməz. Həmçinin Günəş öz-özlüyündə nur saça bilməz. Buna görə vacibdir ki, Allahın hər şeyə Qadir olmasına, Vacibul-Vücut olmasına etiqad edilsin. Çünki Allah Təalanın müqəddəs zəti **Qadiri-Muxtardır** (ixtiyar sahibidir) yaratdığı məxluqa. Onun ixtiyarı olmadan nə od yandıra bilər, nə də Günəş nur saça bilər” [5, s. 78].

Müəllif bu dəlilləri gətirməklə Allah-Təalanın sifətlərindən olan ikinci sübutiyyəni izah etməklə öz mülahizələrini irəli sürür:

“Bilmək lazımdır ki, İlahi sifətlərdən Sifati-Sübutiyyənin ikincisi elmdir. Bu mənada ki, Allah-Təalanın müqəddəs zəti **Alimdir**. Yəni külliyyət və cüziyyətinə xilqətdən (yaranışdan) əvvəl və sonra nə baş verəcək xəbərdardır.

Necə ki, füqəralar (təfsir alimləri) bunun isbatında buyurublar:

“ايجا قبل عليما كان دالعلم والعلة و كان قويا قبل وجودالقوة والقدرة”

Yəni; “Allah Təala Alimdir o şeyə ki, o, icad olmamışdan əvvəl bilir onun elm və illətini və qüvvət sahibi olmağını, qüdrətli olmağını, hansı qüvvət və qüdrətə malik olmamışdan əvvəl”.

Bəs vacibdir ki, etiqad edilsin Allah Təalanın Müqəddəs-Zatına ondan ötəri ki, həqiqətən Allah Təala Alimdir bütün külliyyət və cüziyyətlərin hamısına. Hərçəndi ki, onun dəqiqəsindən, cəlibəsindən və xəfiyyəsinə xəbərdardır. O şeylər ki, sinələrdə pünhan olar, ondan da xəbərdardır. Gözlərin xain baxışlarından da xəbərdardır. Necə ki, “Qurani-Kərim”in şərəfətli ayələrinin bir neçəsində deyilir: *يعام خاينة الاعين وما تخفى الصدور*

Yəni; “**Allah xəyanət gözləri bilir və həmçinin o şeyləri ki, sinələrdə pünhan (gizlin) olar**”.

Həyyi. “Bilmək lazımdır ki, Allah-Təalanın sifətlərindən biri də **Həyyidir**. Həqiqətən inanmaq olar ki, Vacibul-vücut sifətində olan həqiqi varlıq – Xudavəndi-Aləm zində; yəni diridir. Bu mənaya ki, Onun ölməzliyi, faniliyi və vəfat etməkliyi mənasızdır. Buna görə ki, Onun Müqəddəs-Zatı Qadir və Alimdir. Bu halda lazımdır ki, Onun həmişə diri (oyaq) olması zəruri olsun. “Qurani-Məcid”in bir çox surə və ayələrində Allah-Təala özünü diri və davamlı

(həmişə oyaq) olmaq sifəti ilə yad etdirir. Belə ki, Bəqərə surəsinin 255-ci ayəsi buna bariz nümunədir” [5, s. 79-80]:

Tərcüməsi:

“Allahdan başqa heç bir tanrı yoxdur. Diridir, qəyyumdur. O nə mürgü, nə də yuxu bilər. Göylərdə və yerdə nə varsa (hamısı) Onundur. Allahın izni olmadan Onun hüzurunda kim şəfaət edə bilər? O, bütün yaranmışların keçmişini və gələcəyini (bütün olmuş və olacaq şeyləri) bilir. Onlar (yaranmışlar) Allahın elmindən Onun Özünün istədiyindən başqa heç bir şey qavraya bilməzlər. Onun kürsüsü göyləri və yeri əhatə etmişdir (O, göylərə, yerə, bütün kainata hökm edir). Bunları mühafizə etmək Onun üçün heç də çətin deyildir. Ən uca, ən böyük varlıq da Odur!” (əl-Bəqərə, 2/255); (5, s. 80).

Ayətül-Kürsi olaraq adlandırılan bu ayə sanki uca dinimiz İslamın əsası və xülasəsi kimidir. Ayətül-Kürsi uca Rəbbimizi bizə ən gözəl şəkildə tanıdan bir ayədir. Biz Allahın qulları olaraq ona qarşı vəzifələrimizi ancaq Onu tanıyaraq yerinə yetirə bilərik. İbadət etdiyimiz, hər şeyin yaratıcısı və yaşadıcısı Rəbbimizə layiq insanlar olmağın yolu onu tanımaqdan keçər. Bu ayənin biz müsəlmanların həyatında böyük bir yeri var. Müqəddəs Kitabımız “Qurani-Kərim” əsl mövzusu olan Rəbbimizi və Onun birliyini izah edir. Ayədə tövhid inancının əsasları açıq bir şəkildə ifadə edilmişdir. Ayətül-Kürsi cəmi on cümlədir. Bu ayə bizə bunları xəbər verir: Allah-Təala birdir. O daim diridir. Mürgüləmə və dalğınlıq kimi insana aid sifətlərdən uzaq olub, kainatı öz idarəsində saxlayır. Onun icazəsi olmadan kimsə şəfaət edə bilməyəcək. Onun biliyi əzəli olmaqla əbədi ələmi əhatə edir. Qüdrəti ərz (yeri) və səmanı (göyü) əhatə edir. Zati çox ucadır.

”Ayətül-Kürsi” haqqında sevimli Peyğəmbərimizin (s.ə.s.) söylədikləri bir neçə gözəl hədisləri vardır. Həzrət Peyğəmbər (s.ə.s) Übey ibn Kəbdən “Allahın kitabında hansı ayə, ayələrin ən böyüyüdür” - deyə soruşdu “Ayətül-Kürsidir” – cavabını alınca da çox sevinmiş və səhabəsini bu cavaba görə təbrik etmişdir.

Bir başqa söylədiyi hədisdə isə sevimli Peyğəmbərimiz belə buyurmuşdur: ”Quranın ən fəzilətli ayəsi Bəqərə surəsindəki Ayətül-Kürsidir. Bu ayə bir evdə oxunduğu zaman şeytan oradan uzaqlaşar”.

Yenə sevimli Peyğəmbərimiz (s.a.s.) xüsusilə gündəlik vacib namazlardan sonra, axşam, səhər və yatağa girəndə bu ayənin oxunmasını tövsiyə etmişdir.

Ayətül-Kürsinin səhər-axşam dua olaraq oxunması da tövsiyə edilmişdir. Bu ayə şəfa və qorunmağa da vəsilə edilmişdir. Həzrət Peyğəmbər (s.ə.s.) “Yatağına girərkən onu oxuyan kimsəni Allahın qoruyacağını və şeytanın ona yaxınlaşa bilməyəcəyini bildirmişdir”.

Müəllif də öz əsərində bu ayənin içində Allahın ən uca adlarının olmasını və bu adların fəzilətləri səbəbi ilə Ayətül-Kürsini namazların sonunda oxunmasını bəyənilmiş savab əməllərdən hesab edir.

Murid. “Murid yəni Allah-Təala istədiyi bir şeyə iradə edər necə ki, bəzi şeylərə əmr edib olsun və digərlərinə isə nəhy edib olmasın.

Bu baxımdan da Allah-Təalanın Murid olması zəruridir. Zira (buna görə də) iradəsizlik əmr (yerinə yetirilməsi) və nəhyin (yerinə yetirilməməsi) icra edilməsi mümkün deyil. Necə ki, Yasin surəsinin axırıncı ayələrində buyurulur” [5, s. 80-81]:

Müdrük. “Yəni Allah-Təalanın Müqəddəs zəti hər şeyi dərk edir. Buna görə ki, Allah Təala həmişə diridi, alim və xəbərdardır. Allah xəbərdardır bütün dərk olunmuşlara və gələcəkdə baş verəcək hər hansı bir hadisə və məlumatlara. Şübhəsiz ki, Allah Təala bütün gizliliklərdən və aşkarlıqlardan məlumatlıdır. Necə ki, “Qurani-Kərim”də buyurulur” [5, s. 81]:

تدرکه الابصار و هو يدرك الابصار و هو اللطيف الخبير (انعام - 103)

Yəni: *Gözlər və onların görmə qabiliyyəti Onu dərk etməz və O, gözləri və görmələri dərk edər. O lətif və xəbərdardır [Ənam surəsi – 103].*

Əzəli və Əbədi (Həmişəlik və Daimilik). “Əzəli dedikdə yəni, Varlığın olmaqlığı lap öncədən mövcud idi. Deməli, əzəldən, əzəl də var idi. Onun varlığı sonradan, sonra da var andır. Dəyişməlik və məhv olmaqlıq, yenidən hasil olmaqlıq Ona xas olan sifətlərdən deyildir. Yəni, Allah-Təalanın müqəddəs həqiqəti Qədimdir ki, başqa bir varlıqdan asılı deyildir. Ondən öncə hansısa bir varlıq olmamışdır. O, əvvəl və lap əvvəldir. Ondən sonra da bir sonuncu varlıq yoxdur. O Allah əzəldən olduğu kimi, sonu da pak və münəzzəh olan sonluqdur. Yəni, O Allah əvvəlin və axirindir” [5, s. 81].

“Fənilik və zavallıq (məhv olmaqlıq) Onun üçün mənasızdır. Çünki Onun vücudi Vacibul-Vücutdur. Məhal və mümtəniyədir. Fəna və zavallıq mümkün-vücutə xasdır. Yəni, mümkün-vücut odur ki, Allah-Təala onu hadis (yaratmış) və xələq etmişdir. Əvvəl yoxuydu, sonra Onun iradəsi ilə var oldu (yaradıldı). Həqiqətən Allah-Təalanın müqəddəs zətı Qədim olmaqla Əzəli və Əbədidir, məhv və zəval olmayandır” [5, s. 82].

Əsərdə Naxçıvanının fəlsəfi düşüncələrinə ümumi baxış zamanı onun ilk öncə Vacibul-Vücut (Vacib-Varlıq) haqqında təhlillərini və mülahizələrini açıq şəkildə görürük. Varlıq, Allahın zəhni xaricində həqiqətinin olduğunu və yoxluğunun düşünülə bilməyəcəyini ifadə edən Allahın şəxsi sifətlərindən biridir. Lüğətdə “var olmaq, olmaq, varlıq” mənasındakı vücut sifəti, fəlsəfə termini olaraq bir şeyin zəhni və ya zəhni xaricində gerçək varlığa sahib olması yaxud bir şeyin ağıllı təhlil yolu ilə təyin olunan mahiyyəti, şəxsi deyə təyin oluna bilər.

Vacibul-Vücut isə, Allahın zəhni xaricində həqiqətən varlığının olduğu və hətta mövcudluğu zəruri bir varlıq olduğu deməkdir. Allahın varlığı özündəndir. Onun xaricindəki varlıqların mövcudluğu isə özləri xaricindəndir. Qurani-Kərimdə insanların anadan olandan Allahın varlığına dair məlumata və ya meylə sahib olduqları, bu səlis fitrətin pozulmayacağı ifadə edilir.

Varlıq sifətinə bağlı olan mübahisələrin səkkizinci əsrdən etibarən başladığını deyə bilərik. Allaha nisbət edilən vücut, varlığın başlanğıcı və sonu olmayan mütləq bir mövcudluğu “Vacibul-Vücut”i ifadə edir.

Bir çox görkəmli şəxslər vücut ilahi şəxsə aid olmayıb mənadan ibarət olan sübutu bir sifətmi, yoxsa şəxsin eyni olan və fərqlilik göstərməyən bir sifətmi olduğu mövzunu mübahisə etmişlər. Fəxrəddin ər-Raziyə (Fəxri Razi) qədər bütün kəlamçılarla İslam filosofları, Allahın şəxsi ilə varlığının eyni olduğu, şəxsinə aid mənadan ibarət bir vücut sifətinin olmadığı qənaətinə gəlmişlər. Allahın vücut sifəti mövzusunda bu zamana qədər ortaya çıxan fərqli fikirləri beləcə yekunlaşdırmaq mümkündür:

1. Vücut sifəti, ilahi şəxsin eyni olub şəxsə əlavə olunan bir mənə və ya ayrı bir sifət deyil, hətta tək Allah haqqında deyil bütün varlıqlarda bu belədir, vücut ilə mahiyyət arasında başqalıq yoxdur.

2. Allahın şəxsinə aid zahid bir mənə olan vücut sifəti, üstünlük ifadə edən bir kamal sifətidir, Onun şəxsiylə də eyni deyil. Əksinə düşünülseydi şəxsi ilahiyyə söz mövzusu üstünlük və kamaldan məhrum olardı.

“Fəlsəfə tarixində vücut anlayışını gündəmə gətirən ilk filosofun Parmenid olduğu deyilir. Parmenid, “Varlıq vardır, yoxluq yoxdur” deyərək düşüncəyə mövzu olanın varlıq olduğunu söyləyir” [7, s. 61].

Heraklit və Anaksimən da eyni fikri mənimsəyərək varlığın əzəli olduğunu müdafiə

edir. Əflatun (Platon) isə yoxluq anlayışı üzərində dayanır. Ona görə yoxluq mütləq olmayan nisbi bir anlayışdır. Aristo (Aristotel) isə, var olanın yoxluğundan söz edilə biləcəyini söyləyir; əl-Fərabî və Əbu Əli İbn Sina da eyni fikirləri söyləyirlər.

Varlıq termini dəlil və isbata gərək olmadan insan zehni tərəfindən bir anda qavranır. Varlığın tam başa düşülməsi üçün filosoflar onu müxtəlif dərəcələrə və hissələrə ayıraraq araşdırmışlar. Varlıq anlayışının xatırlatdığı başlıca ayırmalar bunlardır: “Qədim-hədis, mümkün-vacib, sadə-mürəkkəb, vahid-kəsr, külli-cüzü, cövhər-əraz, qüvvə-fel, tam-nöqsanlı, xəstəlik-məlul” [6, s. 48].

“İbn Sina, düşüncə ilə varlıq arasındakı əlaqədən hərəkətlə bu anlayışı, düşüncədə varlıq, dildə varlıq, xarici dünyada varlıq və yazıda varlıq şəklində dörd dərəcədə dəyərləndirir” [8, s. 140].

Mütəkəllim. “Mütəkəllim dedikdə belə hasil olur ki, Allah-Təla samit və kong (susan və lal) deyildir. İslam alimləri bu məsələdə yekdil fikirdədirlər ki, Allah-Təalanın sübutiyyə sifətlərindən biri Mütəkəllim olmasıdır. Mütəkəllim olmamaqlıq eyb və naqis hesab edildiyi üçün, Allah-Təalanın müqəddəs zətə nöqsansız olduğuna görə mütəkəllim sifəti sübut edilmişdir” [5, s. 82].

Sadiq. “Həqiqətən Allah-Təalanın səkkizinci sifəti Sadiqdir. Zira ki, yalançılıq, çirkinlik və məzəmmətçilik olmamaqdır. Onun müqəddəs zətə pis işlərdən, qəbahətlərdən və cinayətlərdən uzaq və kənardır. Həmçinin bütün yalançılıq Onun pak zətə üçün eyb və nöqsandır. Allah-Təalanın müqəddəs zətə cəmi eyb və nöqsanlardan pak və münəzzəhdir. Bəs Onun mübarək zətə Sadiqdir ki, “Qurani-Şərif”in bir neçə yerində qeyd edilmişdir” [5, s. 89-90].

Beləliklə, Allah-Təalanın bu səkkiz sifətə sahib olması əsərdə “Sifati-sübutiyyə” deyə adlandırılmışdır.

Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvaninin “Məzahir əl-Ənvar” əsərinin məntiqi xüsusiyyətləri araşdırılarkən həm Vacibul-Vücut məsələsi, həm də mövzu ətrafında olan fəlsəfi aspektlər geniş şəkildə təhlil edilmişdir. Əsərin təhlili zamanı aydın olmuşdur ki, Hacı Molla Məhəmməd Naxçıvani həm ərəb, həm də fars dillərini mükəmməl şəkildə mənimsəmiş və öz yaradıcılığını Azərbaycan dilində yazmaqla bərabər, bu iki dildə də inkişaf etdirməyə çalışmışdır.

Bu baxımdan da Naxçıvana dair əlyazmaların öyrənilməsi və tədqiq edilərək nəşr olunub müasir nəsilərə çatdırılması günün ən aktual məsələlərindən biridir.

ƏDƏBİYYAT

- ص 546. ق. 1318. راصبالا فرق تمحم الم جاح ین او جخن
 ص 377. ق. 1315 رارالا فرق تمحم الم جاح ین او جخن
 ص 492. ق. 1295 عومدل باحس تمحم الم جاح ین او جخن
 ص 560. ق. 1312 رونلا لوکشک تمحم الم جاح ین او جخن
 ص 602. ق. 1317 راونالا رهازم تمحم الم جاح ین او جخن
 6. İbn-i Sina, en-Necât (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut, 1412/1992, 174 s.
 7. Kranz W. Antik Felsefe (terc. Suad Baydur), İstanbul, 1976, 288 s.
 8. Kaya M. “Vücut” Maddesi, DİA, c. XLIII, Ankara, 2013, 458 s.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: s.ibrahimov71@mail.ru

Sabuhi Ibrahimov

**LOGICAL FEATURES OF “MAZAHIR AL-ANWAR” OF HAJI MOLLA MOHAMMED
NAKHCHIVANI**

The article explores and extensively investigates the logical features of the work of Mazahir al-Anwar by Haji Mollah Mohammed Nakhchivan, who lived and created in the late 19th and early 20th centuries. Studies have revealed how rich and comprehensive his creative work is. The work of Mazahir al-Anwar, which is the product of his main creative example, is not only philosophical analysis of the content, but also some of its logical aspects, and the book examine the essence of various interesting events.

The richness of the work is that every detail written is explained and explained by its content.

Keywords: *Haji Molla Mohammed Nakhchivani, works, logic, philosophy, manuscript, rich.*

Сабухи Ибрагимов

**ЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ «МАЗАХИР АЛЬ-АНВАРА» ГАДЖИ МОЛЛЫ
МУХАММЕДА НАХЧЫВАНИ**

В статье подробно исследуются логические особенности работы Мазахира аль-Анвара, написанной хаджи Моллой Мохаммедом Нахчываном, который жил и творил в конце 19 и начале 20 веков. Исследования показали, насколько богат и полон его творческий труд. Произведение Мазахира аль-Анвара, являющееся продуктом его основного творческого примера, представляет собой не только философский анализ содержания, но и некоторые его логические аспекты, а книга исследует суть различных интересных событий.

Богатство работы заключается в том, что каждая написанная деталь объясняется и объясняется ее содержанием.

Ключевые слова: *Хаджи Молла Мухаммед Нахчывани, произведения, логика, философия, рукопись, богатые.*

(Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Hüseyn Həşimli tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi:

İlkin variant 25.11.2019

Son variant 16.01.2020